

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2

Буряк К. М.,

*аспірант кафедри адміністративного та кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЖУРНАЛІСТІВ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

PROFESSIONAL JOURNALISTS ACTIVITY AS OBJECT CRIMINAL PROTECTION

У статті автором розглядається професійна діяльність журналістів України як комплексна кримінально-правова проблема, вирішення якої дасть змогу надати пропозиції та практичні рекомендації щодо уніфікації судово-слідчої практики кримінально-правової кваліфікації злочинів проти журналістів.

Ключові слова: професійна діяльність, журналісти, кримінально-правова охорона.

В статті автором розглядається професійна діяльність журналістів України як комплексна кримінально-правова проблема, рішення якої дасть змогу надати пропозиції та практичні рекомендації щодо уніфікації судово-слідчої практики кримінально-правової кваліфікації злочинів проти журналістів.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, журналисты, уголовно-правовая охрана.

The article deals with professional activity of journalists in Ukraine as an integrated criminal law problem, its solution will provide suggestions and practical recommendations for the Unification of judicial and investigative practice of criminal legal qualification of crimes against journalists.

Key words: professional activity, journalists, criminal-legal protection.

Так історично склалося, що журналістський корпус, преса, засоби масової інформації та їхній вплив у соціумі визначають словосполученням «Четверта влада» (англ. «Fourth Estate»). Через можливість чинити істотний вплив на суспільно-політичні події та надати законодавчі гарантії щодо гласності і захисту від посягань часто ця влада використовується політичними й іншими опонентами для оприлюднення або спростування тієї або іншої важливої інформації, часто навіть на замовлення.

Іноді ініціативні дії журналістів можуть бути незручними для суб'єктів суспільних відносин, які ведуть протиправний спосіб життя або недобросовісно здійснюють професійну діяльність.

Отже, актуальність проблеми та наведені вище обставини дають підстави відносити професійну діяльність журналістів до комплексної кримінально-правової категорії, яка передбачає не лише визначену законом кримінальну відповідальність за злочини проти журналістів, а й обґрунтування кримінологічного потенціалу ЗМІ та вірогідність через це журналістів ставати жертвами злочинів у зв'язку з їхньою професійною діяльністю.

На жаль, за першим напрямом суспільно корисної діяльності не ведеться уніфіковані офіційної (державної) статистики. Щодо другого компонента, то він обліковується правоохоронними органами в рамках діяльності щодо кримінально-правової охорони професійної діяльності журналістів.

Вивчення кримінально-правової статистики України щодо перешкоджання законній професійній діяльності журналістів показало суттєве збільшення таких злочинів, що не може не хвилювати як державні органи, так і недержавні організації. Окрім цього, кількість облікових кримінальних правопорушень і вручених за ними повідомлень про підозру значно перевищує кількість обвинувальних вироків із притягненням винних осіб до кримінальної відповідальності.

Так, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень протягом 2010–2016 рр. було постановлено 20 обвинувальних вироків за ст. 171 (ч. 1) і лише 1 – за ст. 345-1 (ч. 2). Наведені кількісні співвідношення зумовлені як допущеними хибами під час збирання доказової інформації в рамках кримінальних проваджень, так і недоліками у здійсненні кримінально-правової кваліфікації досліджуваних кримінальних правопорушень. А це, своєю чергою, є порушенням принципу невідворотності кримінальної відповідальності та негативним чином позначається на практиці запобігання злочинам щодо журналістів у зв'язку з їхньою професійною діяльністю.

Метою статті є визначення професійної діяльності журналістів України як об'єкта кримінально-правової охорони, що дасть можливість внести пропозиції та практичні рекомендації щодо уніфікації судово-слідчої практики кримінально-правової кваліфікації злочинів проти журналістів.

У статті нами було використано наукові доробки вітчизняних і зарубіжних учених-криміналістів Ю.М. Антоняна, М.І. Бажанова, Я.С. Безпалої, І.Г. Богатирьова, В.О. Глушкова, Б.М. Головіна, В.В. Голіни, В.К. Грищука, І.М. Данышина, О.М. Джужі, І.С. Заєць, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, Т.В. Корнякової, О.О. Книженко, О.Г. Колба, М.Й. Коржанського, В.М. Кудрявцева, О.М. Литвинова, М.І. Мельника, П.П. Михайленка, В.І. Павликівського, А.В. Савченка, В.Я. Тація, П.Л. Фріса, Н.С. Юзікової та ін.

Поіменовані автори зробили вагомий внесок у розроблення теорії і практики запобігання злочинності в Україні та кримінально-правової кваліфікації як загалом, так і щодо кримінально-правової протидії перешкоджанню законній професійній діяльності журналістів.

Водночас зміни в законодавстві про кримінальну відповідальність від 14 травня 2015 р. та від 4 лютого 2016 р. в частині криміналізації групи злочинів проти журналістів потребують оновленого погляду на професійну діяльність журналістів як комплексну кримінально-правову категорію.

Зазначені обставини в сукупності і визначили потребу у підготовці цієї статті, її науково-прикладну спрямованість та зміст.

Варто зазначити, що сьогодні в науці кримінального права домінують є позиція щодо розмежування понять «об'єкт злочину» та «об'єкт кримінально-правової охорони» [1, с. 56; 2, с. 7; 3, с. 101]. Проаналізувавши наявні в науці підходи, ми долучаємося до думки вітчизняних учених-криміналістів, що поняття «об'єкт кримінально-правової охорони» є ширшим і первинним щодо поняття «об'єкт злочину».

При цьому наголосимо, що одним з учених, який найбільш ґрунтовно розмежував категорії «об'єкт кримінально-правової охорони», «об'єкт злочину», «об'єкт злочинного посягання», «об'єкт злочинного впливу», є професор П.П. Андрушко. Так, у статті «Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення» учений обґрунтував, що об'єкт кримінально-правової охорони – це ті цінності, які законодавцем беруться під охорону шляхом прийняття кримінально-правової норми, тобто цінності, які потенційно можуть стати об'єктом злочину (злочинного посягання).

Такими цінностями, на переконання вченого, є 1) права, свободи і правоохоронювані інтереси фізичних осіб, правоохоронювані інтереси юридичних осіб, суспільства (громадські інтереси), територіальних громад, об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування та держави; 2) потерпілі (фізичні та юридичні особи, суспільство і держава); 3) соціальні зв'язки між членами суспільства з приводу реалізації належних їм прав, свобод та інтересів, у тому числі у формі правовідносин у разі їх врегулювання нормами права.

Об'єктом конкретного злочину може бути частина цінностей, які є об'єктом кримінально-право-

вої охорони кримінально-правової норми, а об'єктом «злочинного посягання» є соціальні цінності, цілеспрямоване посягання на які здійснюється шляхом вчинення умисних діянь [4, с. 10].

Демократичні перетворення, що відбуваються в державі, передбачають відповідне «перезавантаження» суспільної свідомості загалом і відповідних елементів соціального механізму зокрема. За сучасних реалій як ніколи підвищується цінність та актуальність достовірної інформації.

На думку численних соціологічних опитувань, в умовах кризи реформ державного механізму однією з небагатьох сил, що здатна добувати й об'єктивно висвітлювати соціально-політичні процеси, є журналістський корпус. Більше того, саме з ініціативи або за підтримки журналістів знаходять підтвердження фактичні дані, що згодом можуть стати підставами для окремих юридично значущих фактів і подій.

Тому не випадково законодавець до джерел, у яких можуть міститися підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності (ч. 2 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») або досудового розслідування (КПК України), відніс заяви, повідомлення засобів масової інформації.

А інколи висвітлення журналістами події злочину (кримінального правопорушення) у засобах масової інформації дає підстави «кваліфікувати» відповідне суспільно небезпечне діяння як «резонансне».

У поєднанні з іншими така ознака дає правоохоронним органам юридичні підстави вживати до особи злочинця низки додаткових превентивних заходів, перелік яких визначено відомчими нормативно-правовими актами, більшість із яких мають відповідні грифи обмеження допуску.

Оскільки наша авторська позиція розвиває теоретико-методологічні положення щодо професійної діяльності журналістів, вироблені іншими дослідниками цієї сфери, ми звернули увагу на дослідження І.С. Заєць, яка, на нашу думку, справедливо зазначає, що «сферу масової інформації без жодного перебільшення можна назвати осередком сучасного суспільного життя».

Отже, ЗМІ стають основним джерелом, що формує уявлення людини про реалії навколишнього світу. Більше того, масова інформація є одним з основних інструментів соціального регулювання. Поширюючи ті чи інші повідомлення та матеріали, ЗМІ створюють певну громадську думку, формуючи погляди, настрої, а отже, і поведінку відомих особистостей, соціальних груп і в результаті – всього суспільства. Іншими словами, повідомляючи своїм читачам, слухачам чи глядачам інформацію, ЗМІ викликають у них певні почуття, погляди, враження, відповідно до яких у людей формуються відповідні моделі поведінки» [5, с. 18–19].

Доречно також звернути увагу на той факт, що часто успіху протидії злочинності сприяє наполегливість, принциповість і непоступливість журналістів, які в «гонитві за істиною та справедливістю» наражають на небезпеку себе, близьких та інші охоронювані законом про кримінальну відповідальність

цінності. Це неповний перелік соціально-правових чинників, які дають підстави виокремлювати дві юридичні парадигми професійної діяльності журналістів – 1) як об'єкт кримінально-правової охорони; 2) як об'єкт кримінологічного дослідження.

Перша парадигма заснована на механізмі кримінально-правової охорони професійної діяльності. Друга є комплексним вираженням ролі професійної діяльності журналістів та засобів масової інформації у протидії злочинності і стосується також криміногенного та віктимного аспектів вказаної діяльності.

При цьому в контексті кримінально-правової охорони ми розглядаємо професійну діяльність журналістів ширше, ніж у межах ст. 171 КК України «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів». Таке судження дає нам підстави вперше поставити на порядок денний вітчизняної кримінально-правової та кримінологічної науки питання про розгляд категорії «професійна діяльність журналістів» у вузькому та широкому значенні.

У вузькому значенні «професійна діяльність журналістів» цілком охоплюється нормами ст. 171 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів.

У широкому значенні «професійна діяльність журналістів» є комплексною кримінально-правовою та кримінологічною категорією, будучи інколи і мотивом вчинення злочинів проти життя, здоров'я, волі тощо журналіста або його близьких родичів, а також відображаючись із кримінологічної позиції в механізмі формування злочинної поведінки щодо представників засобів масової інформації, або ж відповідним віктимогенним фактором.

Як показало вивчення наукової літератури, незважаючи на закріплення у КК України 2001 р. категорії «професійна діяльність журналістів» (ст. 171), а також численні зміни до закону про кримінальну відповідальність щодо кримінально-правової охорони журналістської діяльності (ч. 2 ст. 163, ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1, ч. 2 ст. 375), кількість теоретико-прикладних розробок у цьому напрямі є незначною і такою, що лише дотично стосується змісту означеної проблематики. Такий підхід, безсумнівно, не міг не позначитися і на стані кримінально-правової науки [6, с. 232; 8, с. 545] та загалом на результатах боротьби зі злочинністю в Україні [7, с. 161–202].

У цьому разі «спрацювала» класична схема: криміногенна ситуація в Україні «стимулювала» законодавця внести у 2015 р. зміни до КК України в частині доповнення розділу XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян» злочинами проти журналістів (зокрема, ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста», 347-1 «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста», 348-1 «Посягання на життя журналіста», 349-1 «Захоплення журналіста як заручника») [8].

Такий стан справ є значно кращим, ніж той, що існував, скажімо, років 10 тому, адже, як відзначала у своїх працях І.К. Туркевич, «на жаль, питання про

визначальну роль досліджень кримінологів та їх урахування іншими науками – і передусім кримінально-правового циклу – гостро не ставилось в Україні й досі» [9, с. 54].

Між тим, за справедливим судженням професора В.М. Поповича, як із теоретико-методологічної, так і з праксеологічної мотивації це питання назріло давно, оскільки без його постановки складно вести мову про методологічне значення кримінології для розвитку запобіжного потенціалу кримінально-правових наук [10, с. 70].

Доречно також звернути увагу на монографічне дослідження В.І. Павликівського, в якому автор зазначає, що на складнощі правозастосування норми, передбаченої ст. 171 КК України, неодноразово зверталась увага в юридичній літературі, слідчими-практиками та представниками засобів масової інформації Вони були пов'язані з проблемою визначення та неоднозначністю тлумачення таких понять, як «журналіст», «професійна діяльність», «перешкоджання законній професійній діяльності», «переслідування за виконання професійних обов'язків» [11, с. 73].

Водночас не можемо не відзначити, що наявні в Україні підручники та навчальні посібники, за якими будується освітній процес, не позбавлені окремих недоліків. У контексті здійснюваного нами дослідження можемо констатувати, що жодне із проаналізованих нами видань не містило самостійного розділу чи то загальної, чи особливої частини курсу кримінології, у якому як самостійний розділ (тема тощо) подавався той чи інший вид професійної діяльності як об'єкт кримінологічного вивчення.

А це б не завадило зробити сучасним кримінологам під час написання підручників. Тим більше, що така парадигма подачі навчального матеріалу сприяла б виробленню у студентів (курсантів, слухачів та інших споживачів навчально-наукового продукту) комплексного «кримінологічного паспорта» тієї чи іншої професії (журналіста, правоохоронця, військово-вослужбовця тощо).

При цьому структурно-логічно побудувати масив такої інформації можна за трьома блоками:

1) представник тієї чи іншої професійної сфери як особа злочинця;

2) представник тієї чи іншої професійної сфери як жертва злочину (з висвітленням усіх ланок механізму віктимізації);

3) роль відповідної професійної діяльності у комплексному антикримінальному впливі (при цьому доцільно зазначати, яка роль відводиться представнику тієї чи іншої професії – загального (журналісти, медичні працівники) або спеціального (працівники правоохоронних органів) суб'єкта). Отже, наведена типологізація є авторським поглядом на місце категорії «професійна діяльність» у системі кримінологічного знання.

Крім того, виходячи з кримінально-правового розуміння категорії «професійна діяльність» як об'єкта кримінально-правової охорони, доходимо висновку, що якщо особа, не маючи юридично оформленого зв'язку із засобом масової інформації,

інформаційним агентством або іншим суб'єктом інформаційної діяльності, що діє з метою надання інформаційних послуг, за власною ініціативою займалася журналістською діяльністю і щодо неї мало місце вчинення перешкоджання (тобто дій, що охоплюються об'єктивною стороною злочину, передбаченого ст. 171 КК України) або іншого злочину у зв'язку з цією діяльністю, то притягнення винного до кримінальної відповідальності за цими статтями (в яких одним із безпосередніх об'єктів є законна професійна діяльність журналістів) є порушенням правил кримінально-правової квалі-

фікації, оскільки жодної мови про виконання цією особою професійної діяльності журналіста бути не може.

Висновок. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що розглянуті у статті проблеми необхідно постійно вивчати саме тому, що вони дають змогу розкрити кримінально-правову характеристику усіх складів злочинів, де предметом кримінально-правової охорони є цінності, дотичні до професійної діяльності журналістів, а також становлять підґрунтя для внесення змін та доповнень до законодавства України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лихова С.Я, Морозюк С.М Законні інтереси дітей та підопічних осіб як об'єкт кримінально-правової охорони: теоретико-правовий аспект / С.Я Лихова, С.М Морозюк // Вісник прокуратури. – 2008. – № 8. – С. 56.
2. Лащук Є.В. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Є.В. Лащук. – К., 2005. – С. 7.
3. Харченко В.Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні : моногр. / В.Б. Харченко. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – С. 100.
4. Андрушко П.П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення / П.П. Андрушко // Адвокат. – 2011. – № 12. – С. 3–10.
5. Заєць І.С. Запобігання перешкоджанню законній професійній діяльності журналістів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Заєць І.С. – К., 2014. – 295 с.
6. Борисов В.І. Діяльність відділення кримінально-правових наук Національної академії правових наук України: двадцять років досвіду / В.І. Борисов, В.С. Батиргарєєва // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2. – С. 232–242.
7. Кулик О.Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття : моногр. / Кулик О.Г. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів : Закон України від 14 травня 2015 р. № 421-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 29. – Ст. 264.
9. Туркевич І.К. До проблеми про місце кримінології в системі наук / І.К. Туркевич // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2005. – Вип. 3. – С. 54.
10. Попович В.М. Методологічне значення кримінології для розвитку запобіжного потенціалу кримінально-правового циклу наук / В.М. Попович // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Число 2. – С. 70–78.
11. Павликівський В.І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні : моногр. / В.І. Павликівський – Х. : Панов, 2016. – 488 с.